

Pavel BOŠTÍK

Velká krize kolektivizace v Pardubickém kraji¹

Abstract: The Great Crisis of Collectivisation in the Pardubice Region

After Stalin's and Gottwald's death in March 1953 political changes occurred in the states of Eastern Bloc. These essential changes were called the New Course, which put emphasis on political liberation of regimes and an increase of standard of living. The crisis of collectivisation started at the same time in Czechoslovakia and the Pardubice Region. The Tenth Congress of the Communist Party of Czechoslovakia held in June 1954 was very important for further development of agriculture. The state provided support for peasants in collective farms, as well as in the private sector. The increase of agriculture production, broadening of arable land and the comeback of workers, who had been recruited to factories, back to agriculture were among the most important directives of the Tenth Congress. Nevertheless, the application of the congressional directives was refused by the national committee and communist party organization on lower level.

Key words: *Crisis – collectivisation – the New Course – the Tenth Congress of the Communist Party of Czechoslovakia – Pardubice Region – collective farms – collective farm members – peasants – agriculture production*

Kolektivizace v Československu patří k nejsledovanějším tématům dějin komunistického režimu. V období let 1949–1960 proběhly pod řízením režimu na venkově zásadní společenské změny. První etapa kolektivizace mezi lety 1949–1953 spadá do éry stalinismu, kdy se národní hospodářství včetně zemědělství podřídilo těžkému průmyslu. Nutně prováděná modernizace zemědělství s sebou přinesla mnohé oběti. Nedostatek mechanizace, odliv pracovních sil a všeobecný zmatek v jednotných zemědělských družstvech (JZD)² způsobil značný pokles výroby. První etapa skončila

---

1 Tento článek je výstupem Specifického výzkumu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové č. 2101 za rok 2013.

2 Užívání pojmů, které úzce souvisí s JZD, s sebou nese určité nesnáze. V textu se vyskytují označení JZD nebo družstvo a členové JZD nebo družstevníci, i přestože nemůžeme mluvit o družstevnictví nebo družstevním členství v pravém smyslu slova. Např. Jana Burešová odmítá toto pojmenování,

s koncem éry stalinismu. Po ní následoval rozpad mnoha JZD a útěk jejich členů. X. sjezd Komunistické strany Československa (KSČ) v červnu 1954 řešil podstatné otázky zemědělství. Hlavní sjezdový úkol zvýšení zemědělské výroby stanovený směrnicemi platil pro zemědělce bez ohledu na to, zda patřili k členům JZD, nebo soukromým zemědělcům. Období ukončilo zasedání ÚV na konci června 1955. Tímto zasedáním začala poslední etapa československé kolektivizace s vrcholem v létě 1957, kdy přihlášku do JZD podepsalo největší množství zemědělců.

Krise let 1953–1955 tvořila období kolektivizace, které se odlišovalo přístupy k zemědělcům a členům JZD oproti éře stalinismu. Nový kurz zahájil vstřícnější politiku a X. sjezd vše shrnul do požadavků na zvýšení zemědělské výroby. Tento článek sleduje období jednoho roku po X. sjezdu a analyzuje způsoby, jakými plnily národní výbory a stranické organizace na krajské, okresní a místní úrovni zvyšování zemědělské výroby v rámci Pardubického kraje. Snahy o zvyšování výroby se týkaly především rozšiřování a vyhledávání orné půdy a získávání pracovních sil do zemědělské výroby. Článek pokládá důležité otázky v souvislosti se sjezdovými směrnicemi. Především nakolik se podařilo prosadit změnu zemědělské politiky na nižších úrovních národních výborů a stranických organizací a jakým způsobem reagovali jejich funkcionáři na novou podobu politiky. Článek se zaměří na problémy spojené s aplikací směrnic X. sjezdu v zemědělství, důležitou otázkou nebude pouze zdůrazňované zvýšení zemědělské výroby, ale také uplatňování směrnic o rozšiřování orné půdy a doposud opomíjené téma návratu pracovních sil z průmyslových podniků do zemědělství.

Politická opatření v krizi kolektivizace

Krise kolektivizace mezi lety 1953 a 1955 měla kořeny především ve změnách ve východním bloku po Stalinově smrti v březnu 1953. První výrazné změny přišly při zahájení politiky tzv. nového kurzu v Německé demokratické republice (NDR) v polovině června 1953. Došlo k opuštění dosavadní politiky, přiznání chyb v posledních letech, zastavení zvyšování cen a propuštění politických vězňů. I přes vyhlášení této politiky se v Berlíně vzbouřili stavební dělníci proti zvyšování pracovních norem a NDR v následujících

---

místo JZD hovoří o „*kolektivních výrobních zemědělských organizacích*“, členství jako takové popírá, protože JZD postrádala samosprávu, členské podíly nikdo po vstupu neřešil a konečně samotní členové se cítili „*jako zaměstnanci a ne jako praví družstevníci*“. Viz Jana BUREŠOVÁ, *Združstevňování nebo kolektivizace po roce 1948?*, in: Blanka Rašticová (ed.), *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*, Uherské Hradiště 2002, s. 223–228.

dnech zasáhla značná vlna protestů.³ Na konci června zahájili nový kurz i maďarští komunisté.⁴ Zprávy z NDR a Maďarska začaly zneklidňovat vedení KSČ. S okamžitou nutností přijetí nové politiky poté seznámilo moskevské vedení i Antonína Zápotockého, pro kterého adaptace na novou podobu politiky neznamenala výraznější problém.⁵ Nový kurz neměl vliv jen na obměnu politiky, ale také na průběh kolektivizace ve všech státech východního bloku, kde nastal odliv členů z JZD, popř. jejich rozpad.⁶

Počátek krize kolektivizace v Československu spadá k nastoupení nového kurzu v NDR a Maďarsku, kdy družstevníci pod tlakem bídých podmínek a nadějí na podobný obrat jako v sousedních státech začali opouštět JZD. Výstupy ještě více zesílily po projevu Antonína Zápotockého na Klíčavské přehradě 1. srpna 1953. Jeho výroky jednak přispěly ke krizi kolektivizace a masovým výstupům družstevníků, ale také se díky nim výrazně zhoršil prezidentův vztah s Antonínem Novotným. K nesouladu mezi oběma čelními představiteli přispělo i Zápotockého další veřejné vystoupení k zemědělské otázce ve Stěžerách u Hradce Králové. „V reakci na něj dal [Novotný] prý okamžitě pokyn do Prahy, aby mu zorganizovali veřejnou schůzi, kde bude hovořit o nezbytnosti kolektivizace a o nutnosti udržet dosavadní JZD.“⁷ Novotný kritizoval Zápotockého smířlivý postup v kolektivizačních otázkách, trval na opačném stanovisku, na pokračování v kolektivizaci za každou cenu. Novotný kritiku Zápotockého stupňoval. Spory mezi předními

3 Více o povstání v NDR: Hubertus KNAUBE, *Německá demokratická republika – 17. červen 1953*, *Securitas Imperii* 24, 2014, s. 144–155.

4 Geoffrey SWAIN – Nigel SWAIN, *Eastern Europe since 1945*, Basingstoke 2009, s. 88–93.

5 Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa: Doba tání 1953–1956*, Brno 2005, s. 69–73.

6 Krize a ústup z dosavadní formy násilné kolektivizace nastaly v roce 1953 kromě Československa v Maďarsku, Bulharsku, ale také v Albánii nebo Jugoslávii. Novou vlnu kolektivizace zahájili komunisté v Maďarsku, ale okolnosti krizového roku 1956 ji opět zastavily, až rok 1958 přinesl rozhodující krok k dokončení kolektivizace. Československo přistoupilo k závěrečné etapě kolektivizace v roce 1955, stejně jako Bulharsko. V Albánii se ke kolektivizaci opět nastoupilo v roce 1957. Po neúspěších Tito zastavil kolektivizaci v Jugoslávii v roce 1953. Poměrně jiná situace nastala v NDR, kde kolektivizace postupovala velmi pozvolna, komunisté sáhli k zostření tempa a rychlému dokončení až v roce 1960. V Rumunsku po obdobném průběhu jako v NDR dokončili kolektivizaci v roce 1962. Zlomový okamžik pro kolektivizaci v Polsku přišel v kritickém roce 1956, kdy zdejší komunisté od kolektivizace upustili (G. SWAIN – N. SWAIN, *Eastern Europe*, s. 124). V březnu 1930 podobná přestávka v kolektivizaci po dvouměsíčním ostrém tempu postihla i Sovětský svaz po vydání Stalina článku *Závrať z úspěchů*, avšak ještě na podzim stejného roku se přistoupilo k nové, rozhodující kolektivizační vlně (Lynne VIOLA, *The Best Sons of the Fatherland. Workers in Vanguard of Soviet Collectivisation*, New York 1989, s. 121–151; Lynne VIOLA – Viktor Petrovič DANILOV a kol., *The Tragedy of the Soviet Countryside (Vol. 1). The War Against the Peasantry 1927–1930*, New Haven 2005, s. 264–318).

7 Jiří URBAN, *Tváří k venkovu. Vystoupení Antonína Zápotockého ve Stěžerách*, *Paměť a dějiny* 3, 2013, s. 44.

představiteli se následně projevovaly ve všech úrovních státní správy a stranických organizacích.⁸

Po Zápotockého moskevském jednání v červenci 1953 bylo jasné, že národní hospodářství včetně zemědělství čekají korektury. Moskevské požadavky představil prezident na zasedání ÚV KSČ v tzv. srpnových tezích, které mimo jiné obsahovaly kritické komentáře k násilnému způsobu kolektivizace. Po konzultaci tezí s Moskvou došlo k určitým úpravám. Moskva se vymezila především proti nedostatečnému zvyšování životní úrovně obyvatelstva, a také proti slabé podpoře upevňování JZD. Text srpnových tezí následně schválil ÚV KSČ na začátku září a 15. září 1953 vláda představila nový kurz v Československu.⁹ Mimo změny v politice KSČ se jednalo o předznamenání výrazných obrátů v národním hospodářství. Komunisté plánovali na základě nového kurzu rozsáhlé změny v hospodářství, preferovali především zbrzdění tempa výstavby těžkého průmyslu. Při rapidní industrializaci na počátku padesátých let vznikly výrazné rozdíly mezi jednotlivými úseky ekonomiky, hlavním úkolem v rámci nového kurzu bylo odstranit tyto rozdíly. Mezi zaostávající úseky patřilo i zemědělství, to se mělo dočkat díky nové politice výraznější státní podpory.

Posun k zemědělství představili českoslovenští komunisté na X. sjezdu KSČ mezi 11. a 15. červnem 1954. Ve sjezdových směrnicích zdůraznili vzrůst zemědělské výroby v následujících dvou až třech letech. Dále komunisté stanovili zvýšení počtu pracovních sil, lepší využití půdního fondu, zrychlení mechanizace a chemizace zemědělství, a také přihlídnutí k místním podmínkám při plánování výroby.¹⁰ Ve zvýšení zemědělské výroby se nesoustředili pouze na živočišnou výrobu jako v předchozích letech, ale také na výrobu rostlinnou, o čemž svědčila snaha popsat ve směrnicích lepší využití půdy, chemie a mechanizace. Produkce živočišné výroby se v předchozích letech nezvyšovala také vzhledem k nedostatku krmiv. Posuny v národním hospodářství nesměřovaly pouze k zemědělské výrobě, ale podle nového kurzu měly na jejím základě přispět i k lepší životní úrovni obyvatelstva. Zvyšování životní úrovně se mělo projevat nejen u obyvatelstva ve městech, ale také na venkově zajištěním produktů spotřebního průmyslu, kterých zde byl nedostatek.

Růst zemědělské výroby znamenal také zvýšení životní úrovně zemědělců. X. sjezd stanovil toto zvýšení v následujících dvou až třech letech a tato opatření se poté promítla do dalšího plánování výroby. V první řadě přišlo mírné uvolnění centrálního plánování,

8 Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 256–259.

9 Michal BARNOVSKÝ, *Prestávka mezi prvou a druhou etapou kolektivizácie*, in: B. Rašticová (ed.), *Osudy zemědělského družstevnictví*, s. 236–237.

10 Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2. díl – období 1945–1992*, Brno 2009, s. 291.

ale i přesto ministerstvo zemědělství nadále rozepisovalo plán výroby pro kraje, v kraji pro okresy a v okresech pro obce. Každé JZD připravilo na konci roku 1954 kromě celoročního výrobního plánu na rok 1955 i výhledové plány rozvoje na jednotlivé roky 1955–1957. Mezi červnem 1954 a červnem 1955 existovala snaha prosadit směrnice X. sjezdu nejen mezi družstevníky, ale i mezi soukromé zemědělce. Zvýšení zemědělské výroby patřilo mezi hlavní témata konferencí družstevníků, které probíhaly od počátku ledna ve všech okresech Pardubického kraje, každé konference se zúčastnili družstevníci společně s malými a středními zemědělci v počtu 200–250. Pro zdárný průběh se nejdříve konala vzorová konference v Pardubicích v prosinci 1954. Vše směřovalo k II. celostátnímu sjezdu družstevníků ve dnech 18. – 20. února 1955, kde sjezdové směrnice a rozvoj JZD představovaly hlavní témata.¹¹ Sjezd ovšem proběhl až po kritice plnění směrnic X. sjezdu z úst předsedy vlády Viliama Širokého na zasedání ÚV KSČ 10. a 11. února. Z kritického vystoupení Širokého vzešla opatření na důslednější plnění směrnic v oblastech zvýšení zemědělské výroby, rozšíření zemědělské půdy, získávání pracovních sil do zemědělství nebo opatření týkající se státních a strojních stanic (STS) a Československých státních statků (ČSSS).¹²

Motivovat družstevníky a soukromé zemědělce měla nová akce na zvýšení zemědělské výroby – uzavírání závazků k desátému výročí osvobození republiky sovětskou armádou. Na krajské konferenci KSČ na konci března 1955 předseda Krajského národního výboru (KNV) Jaroslav Lochman potvrdil, že se do akce zapojilo celkem 20 000 družstevníků a soukromých zemědělců s 26 000 závazky na zvýšení výroby a využívání pokrokových metod.¹³ Někteří účastníci konference však pochybovali o přínosu tolika závazků,¹⁴ naopak kritizovali upuštění od dosavadní linie zakládání družstev a nastoupení politiky nového kurzu v září 1953. Označili závazky za ustupování zemědělcům, nesouhlasili také se snižováním dodávek a zvyšováním výkupních cen produktů od soukromých zemědělců. Na jedné straně mnozí účastníci konference vyjádřili obavy, že taková podpora nemusí vést k navýšení zemědělské výroby. Na druhé straně předpokládali, že ekonomické posilování soukromých zemědělců zabraňuje dalšímu pokračování v kolektivizaci.¹⁵

11 Státní oblastní archiv Zámrsrk (dále jen SOA Z), Krajský národní výbor Pardubice 1949–1960 (dále jen KNV P), kniha (dále jen kn.) 51, s. 135, zpráva zemědělské správy z 26. 10. 1954 *Zimní kampaň JZD a STS*.

12 *Od X. do XI. sjezdu. Usnesení a dokumenty ÚV KSČ*, Praha 1958, s. 68–75: O plnění směrnic X. sjezdu Komunistické strany Československa pro podstatné zvýšení zemědělské výroby v nejbližších dvou až třech letech. Usnesení plenárního zasedání ÚV KSČ z 11. 2.

13 SOA Z, KSČ – Krajský výbor Pardubice (dále jen KV KSČ P), karton (dále jen kart.) 3, signatura (dále jen sign.) 17/3/8/4, s. 103, Krajská konference KV KSČ 25. 3. – 27. 3. 1955, diskuzní příspěvky.

14 Tamtéž, s. 152.

15 Tamtéž, s. 98–99.

V období krize kolektivizace, ve snaze plnit sjezdové směrnice za zvýšení zemědělské výroby, nabyl na důležitosti vztah režimu k malým a středním soukromým zemědělcům. Pohled na ně se musel od základů změnit, protože byli objemem své produkce v zemědělství nejnvýznamnější silou. „*Tato změna se oficiálně zabalila do ideologické šablony o upevňování svazku dělníků a rolníků.*“¹⁶ Podpora malých a středních zemědělců, jak ji zdůraznil na X. sjezdu Antonín Novotný,¹⁷ se týkala především hmotného zajištění. Tito zemědělci obdrželi subvence v podobě sadby a hnojiv, dostávali pobídky k vyšší produkci v podobě zmíněných závazků nebo slevy na dodávky. Snaha o pozvednutí malých a středních zemědělců v hospodaření vyvolávala další nejasnosti v zemědělské politice na nižších úrovních. Pro mnohé funkcionáře strany i státní správy znamenala změna vztahu k zemědělcům z předchozích let velké obtíže. Jako jedinou cestu přechodu od zemědělské malovýroby k velkovýrobě viděli útlak za pomoci zvýšených dodávkových norem a snížení životní úrovně všech soukromě hospodařících zemědělců. U nejednoho funkcionáře na okresní a místní úrovni vyvolával nový přístup a snaha podporovat malé a střední zemědělce deziluzi.¹⁸

Rada KNV i Krajský výbor (KV) KSČ často kritizovaly postup nižších úrovní státní správy a stranických organizací vůči malým a středním zemědělcům. Jejich prohřešky na rolnících nazývaly narušováním tzv. dělnicko-rolnického svazku. Toto označení obsahovalo nejrůznější nařčení. Svazek mimo jiné narušoval smířlivý postup při vymáhání dodávek u zemědělců s výměrou zemědělské půdy nad 15 ha, které režim hanlivě nazýval „vesničtí boháči“ nebo „kulaci“.¹⁹ Krajsští funkcionáři obviňovali z narušování

16 K. KAPLAN, *Proměny české společnosti*, s. 274. „Základní otázkou rozvoje zemědělství a výstavby socialismu na vesnici, základní otázkou politiky strany a vlády je svazek dělnické třídy s pracujícím rolnictvem. Svazek dělnické třídy s pracujícími rolníky je politickým základem lidově demokratického zřízení, zdrojem vnitřní síly a pevnosti našeho státu. Udržení a upevnění svazku je podmínkou úspěchů v socialistické výstavbě, podmínkou vítězství socialismu v naší zemi...Stále ještě dochází ke křivení politiky strany v rolnické otázce a k porušování svazku dělníků a rolníků.“ *Odstranit příčiny zaostávání JZD*, in: Nová mysl, 1955, s. 210–211.

17 Antonín Novotný na X. sjezdu KSČ k podpoře malých a středních zemědělců řekl: „Všem drobným a středním rolníkům je nutno poskytovat soustavnou podporu a pomoc. Máme na naší vesnici širokou masu drobných a středních rolníků, kteří hospodaří jednotlivě. Musí být naší starostí, aby i tito rolníci dosahovali dobrých výsledků, aby byla zabezpečena výroba v jejich hospodářstvích... Uvědomme si, že poskytování pomoci je správnou cestou, abychom jednotlivě hospodařící rolníky získali pro družstevnictví. Je chybou se domnívat, že je snáze získáme, když je necháme sami sobě a bez pomoci. Pravý opak je pravdou.“ *Rudé právo*, 12. 6. 1954, s. 5.

18 SOA Z, KV KSČ P, kart. 3, sign. 17/3/8/4, s. 98, Krajská konference KV KSČ 25. 3. – 27. 3. 1955, diskuzní příspěvky.

19 Tamtéž, s. 2 – případy se v největším množství vyskytovaly v okresech Lanškroun a Holic. Podrobněji popsal problematiku termínů „vesnický boháč“ a „kulak“ v kapitole *Pojmenování nepřítele* ve své knize *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy* Karel Jech (Karel JECH, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, Praha 2008, s. 59–63).

svazku i JZD. Družstevníci při vystoupení a vydělení své půdy z družstva často nedostali svůj původní výměr, ale nekvalitní půdu při okrajích lánů, o kterou nemělo JZD zájem kvůli špatné dostupnosti nebo nízké bonitě.²⁰ Další narušení mohlo být způsobeno izolací družstevníků prosperujících menšinových družstev od ostatních rolníků ve snaze udržet si vysoké příjmy.²¹

Jak bylo zmíněno výše, mnozí funkcionáři nechtěli zaujmout smířlivý postoj a přistoupit k podporování malých a středních zemědělců. Sjezdové směrnice obsahovaly celkovou podporu zemědělské výroby a patřily sem i slevy na dodávkách v roce 1955, které se netýkaly pouze JZD jako v předešlých letech, nýbrž i soukromých zemědělců.²² Mezi další výhody pro rolníky patřilo zvýšené zásobování hnojiv, sadbou a osivem. Těchto výhod ale zemědělci zneužívali. Na přelomu let 1954 a 1955 docházelo k situacím, kdy soukromí zemědělci i družstevníci použili přidělenou bramborovou sadbu určenou na jarní sázení k vykrmení prasat. Jejich maso poté prodávali na volný trh, tím si samozřejmě výrazně finančně přilepšili.²³ Právě podobná podpora nebo zneužívání podpory vedlo mnohé funkcionáře k obavám z ekonomického posílení malých a středních zemědělců a k následně neochotě ke vstupu do JZD. Podporu soukromých zemědělců vnímali jako „odklon od kolektivizace.“²⁴

V průběhu krize kolektivizace došlo také ke změně vztahu režimu ke „kulakům“. Určité zmírnění tvrdého postupu přišlo s celkovou krizí kolektivizace v polovině roku 1953 společně s pozastavením Akce „Kulak“.²⁵ Podle přehledů se v rámci akce nuceně přesunulo za hranice Pardubického kraje celkem 168 rodin.²⁶ Ke konci celé akce přispěl stav konfiskovaných „kulackých“ hospodářství, se kterými si JZD po převzetí nedokázala poradit, výrazně poklesla jejich výroba a JZD v mnohých případech nedodávala

20 SOA Z, KNV P, kn. 56, s. 95, hlavně v okrese Lanškroun.

21 SOA Z, KNV P, kn. 4, koreferát ze zasedání pléna KNV 18. 12. 1954, s. 2. Mezi jmenovanými byla JZD Dolní Újezd (okres Litomyšl) a Raná (okres Hlinsko).

22 V Pardubickém kraji klesly výrazněji dodávky u mléka, u velkých a středních zemědělců to bylo až o 12 % oproti dodávkám v roce 1954 (v roce 1954 dodali v krajském průměru 623,5 l mléka na 1 ha zemědělské půdy, v roce 1955 obdrželi plán na 550,9 l). JZD však měla za úkol dodat pouze 331,4 l mléka z 1 ha. U zrnin byl pokles dodávek u velkých zemědělců o 14 % (z 641 kg na 1 ha půdy na 550 kg), u JZD o 10 % (z 318 na 286 kg). SOA Z, KNV P, kn. 50, s. 478–483.

23 SOA Z, KNV P, kn. 58, s. 227.

24 K. KAPLAN, *Proměny české společnosti*, s. 274.

25 Více o Akci „Kulak“: Petr BLAŽEK – Karel JECH – Michal KUBÁLEK a kol., *Akce „K“: Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy, dokumenty*, Praha 2010; K. JECH, *Kolektivizace a vyhnání*. Více k útlaku „kulaků“ v oblasti východních Čech a především ze sousedního Královehradeckého kraje: Jiří URBAN, *Venkov pod kolektivizační knutou. Okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu*, Praha 2010.

26 Karel JECH, *Seznam vystěhovaných z jednotlivých krajů*, in: P. Blažek – K. Jech – M. Kubálek a kol., *Akce „K“*, s. 499.

potřebné množství zemědělských produktů. Vedení KSČ chtělo nedostatek zemědělských produktů na trhu řešit jiným způsobem. Celou akci po půl roce nečinnosti v lednu 1954 oficiálně ukončilo²⁷ a revidovala dosavadní útlak „kulaků“. Kritizovala především špatné pochopení třídní politiky a záměnu slov potlačování a likvidace „třídního nepřítele“. Likvidace byla při zpětném pohledu nepřijatelná z několika důvodů. Podle jednoho názoru spíše posilovala pozice „kulaků“, protože vzbuzovala lítost ostatních zemědělců nad jejich smutným osudem.²⁸ Další důvod odmítání odstranění „kulaků“ více souvisel se směrnicemi X. sjezdu. V případě odstranění „kulaka“ z jeho vlastního hospodářství zajistily národní výbory zemědělskou výrobu pouze přerozdělením do nucených nájmu, nebo zřízením náhradní výroby. Tyto možnosti však nevedly k cíli zvýšit zemědělskou výrobu.²⁹ Uvolnění ve vztahu ke „kulakům“ nastínila stížnost na postup ONV Holice: „*V tomto okrese na příklad dlouho neodhalili záškodnickou činnost a nepotrestali žádného kulaka za nesplnění dodávkových povinností, jako kdyby na okrese kulaků nebylo.*“³⁰ Straničtí funkcionáři dávali v mnohých případech „kulaky“ do spojitosti s rozpadem JZD.³¹ Propagandistické články v tisku představovaly „kulaky“ jako důvod odchodu mnoha družstevníků, popř. rozpadů JZD.³² Vztah KSČ ke „kulakům“ se postupně měnil. KSČ sice upustila od likvidace celé společenské vrstvy, ale „kulaci“ s sebou v následujících letech nesli těžkou ekonomickou zátěž způsobenou vysokou dodávkovou povinností nebo pokutami za jejich neplnění. Díky tomu se z jejich zemědělských usedlostí postupně staly tzv. úpadkové statky. Majitelé těchto statků nemohli zajistit produkci rostlinné a živočišné výroby také kvůli svému stáří a nemoci. Jejich děti po většinou opustily rodný statek, odešly do průmyslu a statek nemohl nikdo hospodářsky zajistit a provozovat. Úpadkové statky tvořily potom velký problém se zemědělskou půdou v druhé polovině padesátých let. V období krize musely národní a stranické výbory řešit také otázky nezajištěné nebo rezervní půdy a hromadné odchody družstevníků z JZD.

27 Petr BLAŽEK – Michal KUBÁLEK, *Akce „Kulak“. Přijetí, uplatňování a zrušení směrnice tří ministrů*, in: P. Blažek – K. Jech – M. Kubálek a kol., *Akce „K“*, s. 131.

28 SOA Z, KNV P, kn. 58, s. 249.

29 SOA Z, KV KSČ P, kart. 9, sign. 17a/9/119, s. 16, zápis z plenárního zasedání KV KSČ 23. 2. 1955.

30 SOA Z, KV KSČ P, kart. 8, sign. 17a/8/117, s. 1, zápis z plenárního zasedání KV KSČ 13. 11. 1954. Podobný případ se kromě Holic vyskytl i v okrese Litomyšl. (SOA Z, KNV P, kn. 4, koreferát ze zasedání pléna KNV 18. 12. 1954, s. 2).

31 SOA Z, KV KSČ P, kart. 9, sign. 17a/9/119, s. 64, zápis z plenárního zasedání KV KSČ 23. 2. 1955.

32 Mezi mnohými – *Zář: list KSČ pardubického kraje* (dále jen *Zář*), 29. 6. 1954 – *Bojovat proti kulakům; Zář*, 2. 7. 1954, *Jak si kulaci představovali hospodaření v JZD Turov; Zemědělské noviny*, 29. 9. 1954, s. 5 – *Nedodržování stanov, špatná organizace práce a kulaci v družstvu brání rozvoji společného hospodaření – Proč bude mít JZD v Opatovicích málo sena?*

Odchody z družstev a problém s půdou

Výstupy družstevníků a rozpady JZD představovaly nejvýraznější problém krize kolektivizace, který začal už roku 1953 a do jeho vývoje zapadla prohlášení prezidenta Zápotockého ze srpna z Klíčavské přehrady a ze září ze Stěžer u Hradce Králové. Zápotocký dodal svými slovy družstevníkům odvalu, aby vystupovali hromadně. Rozpady JZD v celém Československu i v Pardubickém kraji postihly především JZD II. typu, tedy JZD, kde družstevníci podle provozního řádu hospodařili na scelených lánech a podle vložné výměry půdy družstevníci obdrželi odměnu. JZD III. a IV. typů, v nichž družstevníci hospodařili podle provozního řádu JZD společně v rostlinné i živočišné výrobě a dostávali výplatu na základě pracovních jednotek, se potýkala spíše s odchody svých členů než s rozpady družstev.³³ Právě JZD vyšších typů v období krize přecházela v mnoha případech na menšinová družstva. Mezi příčiny rozpadů, na které bývalí družstevníci nejčastěji poukazovali, patřily slabé vedení družstva, špatná organizace, slabá morálka, špatná práce národního výboru a přítomnost „kulaků“ v družstvu. Přibývaly stížnosti zemědělců na vstup do JZD pod tlakem, a také „*nespokojenost družstevníků s jejich sociální situací i se zemědělskou politikou vůbec a nevíru v budoucnost družstevního hospodaření*“.³⁴ KNV naopak poukazoval na problém roztržštěné rostlinné a živočišné výroby u JZD I. a II. typů.³⁵ O závažnosti vystupování členů JZD vypovídaly počty jejich členů

- 33 V celém Československu se rozpadala nejvíce JZD II. typu. Jejich počet klesl mezi červnem 1953 a zářím 1954 o 75,9 % (z 1 246 na 300), přišla o 84,3 % členů a 85,8 % půdy. JZD vyšších typů – III. a IV. – vlivem krize a odchodů ztratila 7 % ze svého počtu (494 JZD), 23 % ze svých zemědělských závodů a 20,4 % půdy (Národní Archiv v Praze (dále jen NA Praha), Ministerstvo zemědělství – schůze kolegia ministrů zemědělství 1949–1962 (dále jen MZ – kolegium), kart. 51, sign. 428, 404. schůze kolegia dne 11. 12. 1954, Zpráva Hlavní správy JZD o hospodaření JZD za třetí čtvrtletí 1954, s. 1). V Pardubickém kraji se za celý rok 1954 rozpadlo 12,6 % JZD (53), 3,7 % JZD III. a IV. typu (11), z II. typů přežilo pouze jediné JZD, zbylých 77 JZD I. typu ve skutečnosti vyvíjela minimální činnost nebo existovala pouze „na papíře“. V roce 1954 přišla JZD III. a IV. typu o 12,9 % zemědělských závodů (1 080), 15,8 % členů (2 111) a 18,4 % půdy (13 931 ha). Navíc bylo z JZD vyloučeno v roce 1954 307 členů (SOA Z, KNV P, kn. 56, s. 42, Zpráva organizačního a kontrolního odboru rady KNV o plnění směrnic X. sjezdu KSČ do konce roku 1954 z 1. 2. 1955). Na začátku roku 1955 začal další úbytek, kvůli špatným ekonomickým výsledkům se rozpadlo JZD III. typu v Herálci (okres Hlinsko), 167 družstevníků z 50 JZD s 1 113 ha ohlásilo mezi lednem a březnem 1955. Odhlášky převažovaly v západní části kraje v úrodnějších okresech Čáslav, Chrudim, Pardubice a Přelouč (SOA Z, KV KSČ P, kart. 73, sign. 17c/2/57, s. 31, zápis ze schůze sekretariátu KV KSČ z 29. 4. 1955).
- 34 K. KAPLAN, *Proměny české společnosti*, s. 262. O důvodech družstevnických výstupů se hovořilo na začátku roku 1955 na plénu KNV Pardubice: „*Těch příčin bylo několik, ale jako hlavní příčiny je nutno hledat v tom, že jsme se ještě nenaučili dobře řídit JZD, vést je k tomu, aby zvyšovala svoji výrobu a tím zlepšovala celkovou hospodářskou situaci.*“ SOA Z, KNV P, kn. 51, s. 441.
- 35 SOA Z, KNV P, kn. 59, s. 57, Hospodaření JZD za rok 1954, zpráva zemědělské správy rady KNV z 1. 3. 1955.

v Pardubickém kraji. Před začátkem krize v lednu 1953 JZD měla celkem 17 033 členů.³⁶ Na konci prosince 1954 počet členů spadl na nejnižší hranici 11 031 osob,³⁷ počet družstevníků tedy celkem poklesl o 6 002 členů (35,2 %).³⁸

K nesnázím s vystupováním členů je však nutné přičíst závažnější okolnosti, které vyplávaly na povrch v pozdějším období krize kolektivizace – vydělování půdy a vyúčtování s družstevníky. Vzorové stanovy JZD popisovaly vydělování půdy jako dlouhodobější proceduru. Povinností družstevníka bylo nahlásit svůj odchod nejméně půl roku dopředu a jeho vydělení mohlo proběhnout až po sklizni. I přesto však převažovala snaha o nepřetržité vydělování půdy z JZD.³⁹ Vystupující zemědělci sice ve většině případů trvali na okamžitém vydělení své půdy a mnohdy neváhali ihned soukromě hospodařit, dlouhý proces ale dával příležitost družstvům, národním výborům a stranicovým organizacím, aby přiměli vystupujícího změnit názor. V Pardubickém kraji v roce 1954 přesvědčili okolo 500 družstevníků – tedy přibližně jednu pětinu vystupujících, aby stáhli svou odhlášku.⁴⁰ Další příležitost k odvrácení družstevníkovy záměru vystoupit dávaly opět vzorové stanovy. Nevyjadřovaly se dostatečně jasně v bodě, zda bývalý družstevník obdrží při vydělení vloženou půdu, nebo mu družstvo přidělí jinou.⁴¹ Na jedné straně to mohlo vést k nátlaku v podobě vrácení nekvalitní půdy, která původně družstevníkovi nepatřila. Družstevníci byli postaveni před otázku, zda hospodařit soukromě, ale s velkou pravděpodobností na nekvalitní půdě. Kvůli protahování nebo špatnému postupu se na ministerstvu zemědělství nebo národních výborech hromadily stížnosti, které družstevníci často využívali pro vyjádření nespokojenosti při výstupu z JZD.⁴² Současně JZD dostala příležitost částečně stabilizovat krizovou situaci za pomoci vydělení nekvalitní půdy. Využití těchto metod stabilizace dokumentují stížnosti

36 SOA Z, KNV P, kn. 34, s. 203, Plnění úkolů v zemědělství, zpráva IX. referátu KNV z 27. 1. 1953.

37 SOA Z, KNV P, kn. 66, s. 94, Zpráva o kontrole a hodnocení hospodaření JZD za I. pololetí 1955, zpráva zemědělské správy KNV z 9. 8. 1955. Počet vystupujících však do jisté míry zkresluje okolnost, že už probíhal nábor do zemědělství podle sjezdových směrnic.

38 V sousedním Královohradeckém kraji klesl počet členů do konce října o 4 756 členů (J. URBAN, *Tváří k venkovu*, s. 46), v Pardubickém kraji klesl počet členů JZD k 1. 11. 1953 o 2 882 členů.

39 Jan DOLEŽAL – Josef KMONÍČEK – Jiří PEKÁREK, *Když mizely meze. Kapitoly z kolektivizace východočeského zemědělství*, Hradec Králové 1987, s. 74.

40 SOA Z, KNV P, kn. 51, s. 442. Např. v okrese Chrudim se podařilo ze 175 přesvědčit 100 družstevníků, v obci Skupice nedaleko Chrudimi se podařilo získat 32 družstevníků zpět.

41 J. DOLEŽAL – J. KMONÍČEK – J. PEKÁREK, *Když mizely meze*, s. 73–74.

42 K. KAPLAN, *Proměny české společnosti*, s. 270–271. Kontrolně-inspekční skupina ministerstva zemědělství se zabývala v roce 1955 celkem 4 859 stížnostmi, vydělení půdy tvořilo čtvrtinu případů, stížnosti podobně zahltily i KNV a ONV. Stížnost Josefa Tvrdíka z JZD Chlum v okrese Čáslav poukazovala na dlouhodobé vydělování. Tvrdík podal odhlášku 23. 10. 1953, ale členská schůze schválila jeho vydělení až 10. 12. 1954. Tvrdík byl neúnavný a postupně si stěžoval na ONV, KNV, ministerstvu zemědělství a nakonec svou stížnosti zaslal prezidentovi Zápotockému. (SOA Z, KNV P, kart. 703, sign. 048.3, s. 178–187).

především z okresů Lanškroun a Litomyšl. Na situaci na Lanškrounsku si v únoru 1955 na schůzi rady KNV stěžoval i náměstek předsedy KNV.⁴³

Kromě výstupů také probíhalo přijímání nových členů. Družstvům přibývali především členové – bezzemci. Noví pracovníci bez půdy JZD vyhovovali, neboť jim přicházela nová pracovní síla bez nutnosti navýšit náklady na obdělávání půdy.⁴⁴ Nárůst členské základny odrážel strategii náboru nových družstevníků. V roce 1954 vstoupilo do JZD v Pardubickém kraji 374 nových členů, ale pouze 39 vlastnilo půdu o celkové výměře 208,9 ha.⁴⁵ Obdobná situace nastala v prvním čtvrtletí následujícího roku. Do JZD vstoupilo okolo čtyř set nových družstevníků, ale z toho jen 18 vlastnilo 64 ha půdy.⁴⁶ Nízký počet vstupů družstevníků s půdou v období mezi červnem 1954 a červnem 1955 napovídá, že během této doby nevzniklo žádné nové JZD.⁴⁷ Stávající družstva ale částečně posilovala díky vyhlášenému náboru podle směrnic X. sjezdu. Příchod bezzemků mohl snížit počet hektarů na jednoho pracovníka v JZD a také pomoci stabilizovat ekonomickou situaci. Ale na družstva spadla stejně jako na soukromé zemědělce povinnost zajistit novou půdu a hospodařit na přidělené rezervní půdě.

Jeden z hlavních bodů X. sjezdu týkající se zvýšení zemědělské výroby v následujících dvou až třech letech odkazoval na rozšíření orné půdy. Jednak kvůli jejímu postupnému úbytku, ale také kvůli většímu zaměření na rostlinnou výrobu oproti minulým rokům. Stav orné půdy rapidně klesal, od roku 1938 do roku 1954 ubylo v celém Československu 612 150 ha (10,9 % stavu 1938), v Pardubickém kraji „zmizelo“ za kratší časový úsek mezi lety 1948 a 1954 celkově 7 292 ha (3,4 % stavu 1948).⁴⁸ Úbytek půdy měl mnoho příčin. Předně se poukazovalo na zabránění půdy armádou, bytovou a průmyslovou výstavbu nebo na prosté zanechání půdy ladem. Z půdy odcházeli především zemědělci

43 SOA Z, KNV P, kn. 56, s. 95, zápis ze schůze 15. 2. 1955. Podobný případ zaznamenal ONV v okrese Litomyšl, zemědělci v obci Čistá naléhali na ONV kvůli návratu původních polí místo nekvalitních na okraji lánů, ONV jim sdělil jako důvod odmítnutí, že se nesměla narušovat hospodářsko-technická úprava půdy. Podle ONV zemědělci dostali půdu, na které dříve hospodařili v družstvu a zodpovídali za její kvalitu, proto nebylo podstatné, jakou část pole dostanou nazpět. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, Okresní národní výbor Litomyšl, kn. 17, s. 533.

44 SOA Z, KNV P, kn. 59, s. 14, zápis ze schůze 15. 3. 1955.

45 SOA Z, KNV P, kn. 59, s. 57, Hospodaření JZD za rok 1954, zpráva zemědělské správy rady KNV z 1. 3. 1955.

46 SOA Z, KV KSČ P, kart. 73, sign. 17c/2/57, s. 28, zápis ze schůze sekretariátu KV KSČ z 29. 4. 1955.

47 SOA Z, KNV P, kn. 58, s. 244.

48 Úbytek zemědělské půdy na úkor vyjmenovaného tvoří v podstatě normální jev v moderních společnostech. Ale pouze za předpokladu, že současně stoupají i výnosy z půdy. Na počátku 50. let o stoupání výnosů nemůžeme mluvit, funkcionáři KNV naopak poukazovali na nízké výnosy, které dále způsobily ekonomické potíže JZD v Pardubickém kraji. SOA Z, KNV P, kn. 37, s. 45, Zpráva o místním hospodářství – zemědělství, zpráva IX. referátu KNV z 14. 4. 1953.

v pohraničních oblastech s nedostatkem obyvatel.⁴⁹ Svou vinu na úbytku půdy nesli i samotní zemědělci, kteří předělávali svá pole na louky nebo sady kvůli snížení dodávkových povinností.⁵⁰ Národní výbory přidělily nezajištěnou půdu povětšinou do správy JZD, soukromníků nebo MNV. Ve všech případech se však z takové půdy vyprodukovalo málo. Družstevníci o tuto půdu kvůli nedostatku pracovních sil nejevili zájem. Soukromí zemědělci půdu obdrželi do povinného nájmu, který národní výbory často využívaly jako formu útlaku. MNV plnily z přidělené půdy pouze dodávky na rostlinnou výrobu. Kvůli zvýšení počtu hektarů orné půdy se chystaly dvě akce – první vyhledávala potenciální půdu k rozorání, druhá pak měla za úkol přidělit ladem ležící půdu a půdu bez hospodáře, tzv. rezervní.

První akce na vyhledání, rozorání a rozšíření stavu půdy dala v Pardubickém kraji za úkol vyhledat 7 724 ha orné půdy do konce roku 1957.⁵¹ ONV a MNV ale zpočátku nejevily o akci a rozšíření orné půdy vůbec zájem. Plán rozšíření vyplýval ze sjezdových směrnic a rozpis putoval z ministerstva zemědělství na KNV. Zde došlo k dalšímu rozpisu na okresy, ale funkcionáři ONV neprovedli podrobný průzkum v obcích a hektary k rozšíření bez rozmyslu přidělili. Mnohé MNV poté odmítly půdu na svém katastru vyhledávat.⁵² Některé okresy určený plán téměř neplnily. V březnu 1955 byl roční úkol pro kraj splněný z 52,3 % (1 133 ha), ale v okresech Litomyšl a Lanškroun se dohromady rozoralo 11 z přidělených 300 ha (3,6 % úkolu).⁵³ S rozšířením orné půdy o 7,2 ha ne souhlasil MNV v Horní Sloupnici v okrese Litomyšl.⁵⁴ KNV hledal řešení, jak donutit národní výbory spolupracovat v otázce vyhledávání orné půdy, a přišel s několika možnými způsoby. Již na podzim 1954 rada KNV navrhla, aby se úkolu zhostil přímo

49 NA Praha, MZ – kolegium, kart. 48, sign. 412, 389. schůze kolegia dne 26. 8. 1954, Návrh na zajištění rozšíření a plné využití orné a zemědělské půdy a na ochranu půdy, s. 2.

50 SOA Z, KNV P, kn. 4, Plnění směrnic X. sjezdu, referát náměstka Ladislava Neugebauera na zasedání pléna KNV 31. 8. 1954, s. 5.

51 Největší část rozpisu obdržely horské okresy Chotěboř (1 233 ha), Polička (1 091 ha) a Hlinsko (784 ha), na jejichž území se nacházely především velké pastviny určené k rozorání. SOA Z, KNV P, kn. 50, s. 129, Směrnice pro zajištění úkolů vyplývajících z usnesení X. sjezdu KSČ v zemědělství pro kraj Pardubice.

52 SOA Z, KNV P, kn. 56, s. 194, zápis ze schůze z 25. 2. 1955.

53 SOA Z, KV KSČ P, kart. 3, sign. 17/3/9/2, s. 12–13. Zpráva o činnosti krajské organizace KSČ v Pardubicích z krajské konference KV KSČ z 25. 3. 1955. Plnění akce záleželo na okrese – např. k 20. 11. 1954 neplnila Litomyšl plán vůbec, Hlinsko na 27 %, Ústí nad Orlicí na 13 %, naproti tomu Holice plán splnily. SOA Z, KNV P, kn. 4, Plnění směrnic X. sjezdu, referát náměstka Neugebauera na zasedání pléna KNV 31. 8. 1954, s. 2.

54 SOA Z, KNV P, kn. 56, s. 69, Zpráva o průběhu zimní kampaně JZD a MNV, zpráva zemědělské správy z 1. 2. 1955.

KNV a vyjednával s MNV.⁵⁵ Určité zlepšení přišlo s vystřídáním funkcionářů ONV za agronomy zaměstnané u STS v čele akce.⁵⁶

Vyhledávání orné půdy z velké části ztížila druhá akce na zvýšení zemědělské výroby – plné využití rezervní a ladem ležící půdy. V případě rezervní půdy šlo o pozemek bez řádného hospodáře a úkolem národního výboru bylo zajistit obhospodařování půdy v plné míře. Velké množství leželo v pohraničí, méně pak ve vnitrozemí. Půda pocházela buď z nevyužitého pozemkového fondu, nebo ji zemědělec opustil. Rezervní půda se také vytvořila při konfiskaci majetku „kulaka“ nebo při neschopnosti majitele ji obdělávat kvůli nemoci či stáří.⁵⁷ Plán přidělení rezervní a ladem ležící půdy s sebou nesl vždy určitou obtíž. Přidělením soukromému zemědělci hrozilo připomenutí útlaku nuceným nájmem, zemědělec totiž nemusel stačit přidělenou půdu spravovat. U mnohých JZD nastal vzhledem k nízkému počtu pracovních sil obdobný problém. Nová půda mohla znamenat snížení hodnoty pracovní jednotky a dále vést k poklesu morálky u družstevníků. Vzniklo i větší riziko – postupný rozklad JZD. MNV dostaly půdu jen v nejnужnějším případě. Navíc měly na tuto půdu uvaleny dodávky pouze z rostlinné výroby. S odstupem času chyběly nejen dodávky z živočišné výroby, ale ani zemědělská produkce z půdy nestoupala. Postupně ztrácela kvalitu, protože při absenci dobytka chybělo hnojivo.⁵⁸

V Československu podle průzkumů z roku 1955 existovalo celkem 152 917 ha půdy určené k přidělení (84,3 % v českých zemích). Nejvíce nepřidělených hektarů, celkem 20 088, leželo v pohraniční oblasti v Karlovarském kraji, naopak Pardubický kraj s 3 924 ha patřil ke krajům s nejmenší výměrou půdy k přidělení.⁵⁹ Zprávy KNV Pardubice mluví o 3 990 ha zemědělské půdy (z toho 3 192 ha orné) k přidělení řádnému hospodáři, 1 192 ha ležící ladem a 2 798 ha rezervní půdy. Půda se jednotlivým hospodářům přerozdělovala podle dispozic okresu. V horském okrese Polička vzhledem k nízkému počtu 14 JZD národní výbory přerozdělily půdu o velikosti 378 ha (62,1 %) mezi soukromé zemědělce. V okrese Vysoké Mýto naopak rozdělily mezi 35 JZD 139 z 208 ha (66,8 %), soukromníkům připadly pouhé 2 ha. Rezervní a ladem ležící půda se v celém kraji přidělovala především JZD, z 3 990 ha obdržela do své správy 1 537 ha (38,5 %), soukromý

55 SOA Z, KNV P, kn. 51, s. 13, schůze z 12. 10. 1954.

56 SOA Z, KNV P, kn. 4, Plnění směrnic X. sjezdu, referát náměstka předsedy KNV Ladislava Neugebauera na zasedání pléna KNV 31. 8. 1954, s. 2.

57 NA Praha, MZ – kolegium, kart. 48, sign. 412, schůze kolegia dne 26. 8. 1954. Návrh na zajištění rozšíření a plné využití orné a zemědělské půdy a na ochranu půdy, s. 2.

58 Tamtéž, s. 4. Náklady na 1 ha půdy ve správě JZD byly vysoké, např. v obci Dolní Újezd MNV obhospodařovalo 9 ha za pomoci STS. Náklad na 1 ha dosáhl 5 000 Kčs, kdežto výnosy na 2 500 Kčs. SOA Z, KV KSČ P, kart. 9, sign. 17a/9/119, s. 25, Zápis z plenárního zasedání KV KSČ 23. 2. 1954.

59 NA Praha, MZ – kolegium, kart. 55, sign. 428, schůze kolegia dne 5. 5. 1954. Zpráva o plnění vládního usnesení a o rozšíření a plném využití orné a zemědělské půdy ve vnitrozemí i pohraničí a průběhu akce pomoci mládeže v pohraničních okresech.

sektor 986 ha (24,7 %), ČSSS 670 ha (16,8 %), tzv. ostatní ústředně plánované závody 230 ha (5,8 %) a pokud půdu nezajistil žádný zemědělec, připadla pod správu STS. Stanice spravovaly ke 12. květnu 1955 celkem 557 ha (14 %).⁶⁰ Pro lepší přidělení půdy zemědělce motivovaly různé slevy dodávek na přidělenou půdu.⁶¹

Výstupy členů, vydělování nebo přebírání půdy, ale také příchod nových členů, to vše výrazně ovlivnilo situaci v JZD. Ekonomická situace se vlivem těchto faktorů, ale také vlivem státní politiky zaměřené na zvýšení zemědělské výroby, postupně zlepšovala. O výsledcích vypovídalo zvyšování hodnoty pracovní jednotky v JZD. V krajském průměru se podle celoročních výrobních plánů původně v roce 1954 počítalo s výsledkem 15,25 Kčs za jednu pracovní jednotku, ale nakonec bylo dosaženo 16 Kčs. Oproti roku 1953 nastal podstatný nárůst o 4,15 Kčs. Snížil se také počet JZD, která nedosáhla hodnoty jednotky 8 Kčs; ještě v roce 1953 jich 14,6 % spadlo pod tuto hodnotu, v roce 1954 už pouze 3,4 % družstev. Naopak nad 16 Kčs mělo pracovní jednotku 48 % JZD oproti 13,1 % v roce 1953.⁶² Lepší ekonomické výsledky JZD mohly napomoci v akci nábory pracovníků do zemědělství vyhlášené X. sjezdem. Pošramocená pověst zemědělství, ze kterého pracovníci odcházeli, potřebovala vylepšit.

Pracovní síly

Doplnění pracovních sil v zemědělství bylo jedním z důležitých bodů X. sjezdu pro zvýšení zemědělské výroby v následujících dvou až třech letech. V zemědělství se projevil nedostatek pracovníků především kvůli velkému množství odchodů zemědělců do průmyslových závodů mezi lety 1948 a 1953.⁶³ Původní plán na zvýšení mechanizace v zemědělství nevyšel, stroje lidskou pracovní sílu nenahradily. Naopak v zemědělství nastal

60 SOA Z, KNV P, kn. 62, s. 45–46, Závěrečná zpráva o umístění rezervní půdy – zpráva zemědělské správy rady KNV ke 12. 5. 1955.

61 SOA Z, KNV P, kn. 56, s. 193, zápis ze schůze z 25. 2. 1955.

62 SOA Z, KNV P, kn. 59, s. 61–62, Hospodaření JZD za rok 1954, zpráva zemědělské správy rady KNV z 1. 3. 1955. Nejlepší krajské JZD Okřesaneč dosáhlo na hodnotu 36,50 Kčs. Naopak mnohá JZD s nízkou hodnotou jednotky musela žádat KNV o schválení nouzového řešení v podobě menšího financování nedělitelného fondu a přesunutí peněz na zvýšení hodnoty jednotky, tuto variantu KNV schválila u 40 JZD.

63 Účastníci konference KV KSČ Pardubice mezi 25. a 27. 3. 1955 důrazně upozornili na odliv pracovních sil. Zazněly názory, že odčerpávání zdrojů do průmyslu ze zemědělství v předchozích letech se vedlo „lehčí cestou odporu“. Nejvýrazněji odčerpával pracovní síly rychle rostoucí průmysl (hlavně chemický) v okolí krajského města, v roce 1954 vycházelo v JZD okresu Pardubice 6 ha na jednoho zemědělce, což následně mimo jiné způsobilo zvýšené náklady na zemědělskou výrobu. SOA Z, KSČ – KV KSČ P, kart. 3, sign. 17/3/8/4, s. 17, Krajská konference KV KSČ 25. – 27. 3. 1955, diskuzní příspěvky.

všeobecný nedostatek pracovníků.⁶⁴ Situace vyžadovala nutné posílení zemědělství pracovními silami. Hlavní zdroje tvořili průmysloví pracovníci, kteří přišli do závodů ze zemědělství v předchozích letech, pracovníci z venkova nebo venkovské ženy v domácnostech. Jednou z cílových skupin náboru byla také školní mládež, která měla přinést v budoucnu do zemědělství zejména odbornost.⁶⁵ Podle směrnic X. sjezdu potřebovalo zemědělství posílit v následujícím roce a půl po sjezdu. KSČ počítala podle plánu do konce roku 1955 s 190 000 pracovníky, do roku 1957 potom s dalšími 130 000, celkem tedy se zvýšením počtu pracovníků v zemědělství o 320 000.⁶⁶

Kromě náboru pracovníků z průmyslu a žen z venkova probíhaly i další akce, např. tzv. organizovaný nábor zaměřený především na získání lidí do dolů nebo nábor na posílení problémových pohraničních oblastí novými osídlenci a brigádami. Vzhledem k úkolům vytyčeným sjezdovými směrnicemi nabyl na důležitosti zejména nábor do zemědělství a pohraničí, a proto národní výbory prováděly organizovaný nábor do dolů v čím dál menším měřítku. Nábor do pohraničí narážel v Pardubickém kraji na podstatný problém. Zahájená spolupráce s Českobudějovickým krajem na dosídlení jihočeských pohraničních okresů vážla především na nevyhovujících bytových podmínkách pro nové osídlence. V tom spočívala hlavní příčina, proč se nábor do pohraničí nedařilo plnit podle plánu. Národní výbory splnily na konci června 1955 29,6 % ročního plánu náboru, přičemž do STS a ČSSS mělo zájem přejít 41 osob (48,8 %) a do JZD nebo do soukromého hospodaření na půdě jen 33 (19,9 %).⁶⁷ Mnohem větší počet pracovníků projevil zájem o práci v ČSSS než v JZD. K 30. červnu 1955 plnění do státních statků dosáhlo 319 nových

64 Rychlé vyčerpání zdrojů pracovních sil na počátku 50. let v Československu zavinilo následování sovětského vzoru. V Sovětském svazu ve 30. letech uvolnila kolektivizace velké množství pracovních sil z venkova. Obrovské kvantum nových pracovníků umožnilo aplikovat metodu tzv. extenzivního růstu, Sovětský svaz se snažil využít obrovského počtu pracovníků k urychlení hospodářského růstu. Československo doplatilo použitím této metody při rapidní industrializaci v 50. letech na všeobecný nedostatek pracovníků. Vhodnější využití v Československu by našla intenzivní metoda růstu, která znamená zkvalitnění (např. zvýšení kvalifikace) pracovních sil za účelem zvýšení hospodářského růstu.

65 Byl např. nedostatek agronomů, na jednoho agronoma vycházelo v průměru až sedm JZD, mnohem horší situace panovala v pohraničních oblastech. NA Praha, MZ – kolegium, kart. 48, sign. 409, 386. schůze kolegia dne 29. 7. 1954, O opatřeních k dalšímu rozvoji STS, s. 1.

66 K. KAPLAN, *Proměny české společnosti*, s. 277. Později byl náborový úkol snižen na 10 556. – Přesto tvořilo 320 000 tisíc obyvatel obrovské číslo, v roce 1950 po prvním poválečném sčítání pracovalo v zemědělství celkem 1 996 000 obyvatel. V průběhu kolektivizace ubylo podle sčítání lidu v roce 1961 celkem 423 290 lidí ze zemědělství. Viz Alois ANDRLE – Vladimír SRB, *Industrializace a deagrarizace Československa 1950–1991 podle okresů*, in: Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje 1999/1, s. 8–9.

67 SOA Z, KV KSČ P, kart. 52, sign. 17b/68/551, s. 51, zápis ze schůze předsednictva KV 15. 7. 1955.

pracovníků (162,8 %).⁶⁸ Důvody velké úspěšnosti náboru by se daly najít ve snaze zemědělců zajistit si jistotu finančního příjmu ve státních statcích. Nábor do ČSSS však představoval jen zdánlivé úspěchy, neboť k nim přispívala velká fluktuace zaměstnanců.⁶⁹ Nábor do STS nepřinesl tolik úspěchů. Práce traktoristy nebo opraváře ve stanicích příliš nelákala. Výsledek v polovině roku 1955 dosáhl na 56,8 % plánu se 167 novými zaměstnanci. Podobná čísla jako u náboru do STS vykazoval nábor z průmyslu a venkova do JZD. Za první pololetí roku 1955 dosáhl nábor z průmyslu s 351 novými pracovníky 55,5 % a s 599 z venkova 58,9 % plánu.⁷⁰

Náborová kampaň do zemědělství prošla v první polovině roku 1955 značnými výkyvy způsobenými politickými rozhodnutími z centra. V lednu a únoru nábor v celostátním měřítku zdaleka nedosáhl očekávaných výsledků. Po Širokého kritice plnění směrnic X. sjezdu na zasedání ÚV KSČ 10. a 11. února národní výbory všech úrovní zvýšily produktivitu, ale v květnu a červnu nábor opět poklesl.⁷¹ Stejný vývoj nastal podle statistik i v Pardubickém kraji mezi březnem a červnem 1955. Od začátku března do konce dubna nábor pracovních sil do ČSSS, STS i JZD stoupl ze 443 na 1 061 nových pracovníků (o 25,9 % plánu), mezi začátkem května a koncem června zaznamenal s počtem 441 pokles (18,8 %).⁷²

Vzhledem k velkým plánům a přesunům náborová akce vyžadovala značné finanční prostředky. Mezi lety 1954–1956 narostla suma potřebná na nábor na 150 milionů Kč v celém Československu. Finance směřovaly různými směry, např. k financování propagace, k náhradě původních platů pro nové zemědělce nebo na úpravu potřebných bytů v pohraničí. Důležitou součástí financování akce a jednou z možných variant, jak průmyslové pracovníky do zemědělství nalákat, byla přislíbená finanční náhrada za rozdílné příjmy v průmyslu a zemědělství. Proto se v případě přechodu vyplácela jednorázová částka v hodnotě tří měsíčních platů, které dostával nový zemědělec za svou dosavadní

68 Tamtéž. V celorepublikovém výsledku náborová akce do ČSSS získala 8 405 pracovníků. NA Praha, Ministerstvo pracovních sil (dále jen MPS), kart. 86, sign. 10-1001-5 – Nábor do zemědělství, Zápis z IX. schůze vládní komise pro řízení náboru do zemědělství dne 9. 7. 1955, s. 1.

69 Tamtéž, s. 2.

70 SOA Z, KV KSČ P, kart. 52, sign. 17b/68/551, s. 51, zápis ze schůze předsednictva KV 15. 7. 1955. V celém Československu nábor dosáhl 40 % plánu z průmyslu a 28 % z venkovského obyvatelstva. K. KAPLAN, *Proměny české společnosti*, s. 389.

71 NA Praha, MPS, kart. 86, sign. 10-1001-5 – Nábor do zemědělství, Zápis z IX. schůze vládní komise pro řízení náboru do zemědělství dne 9. 7. 1955, s. 1.

72 Zatímco nábor do STS mezi začátkem března a koncem června stoupl na 56,8 % plnění plánu úkolu, v ČSSS došlo k odlišnému vývoji; na začátku března nábor dosáhl 59,2 a na konci června 162,8 % plnění. V ostatních směrech plnění – do JZD z venkova a z průmyslu bylo plnění obdobné jako u státních statků. Nejhůře NV plnily náborový plán do pohraničí, kde od března do konce června vystoupal z 9,6 na 29,6 % plánu.

práci v závodu.⁷³ Finanční stránka patřila při návratu k rozhodujícím činitelům. O snaze zemědělců zachovat si určitý standard svědčí volba JZD, která vykazovala vysokou hodnotu pracovní jednotky.⁷⁴

Značné finanční prostředky spotřebovala další důležitá složka náborové akce – propagace. Především při náboru pracovních sil z průmyslu do zemědělství nebo náboru mládeže do zemědělských škol měli dostat zaměstnanci národních výborů, stranických organizací nebo složek Národní fronty kvalitní oporu v dobře připravených informacích o pracovních příležitostech v zemědělství. Noviny, letáky nebo brožury obsahovaly propagandistické texty a články. Svůj úkol plnil film a rozhlas. Jeden z prostředků cílené propagace při náboru měly tvořit příklady přechodů pracovníků ze zemědělství do průmyslu v krajském tisku. Během období mezi červnem 1954 a červnem 1955 se v něm ale objevily pouze tři krátké články s příklady přechodů.⁷⁵ Noviny využívaly ve větší míře propagaci náboru pracovních sil do pohraničí. V krajském stranickém tisku *Zář* bylo otištěno mnoho článků o odchodu členů Československého svazu mládeže (ČSM) do pohraničí na půlroční nebo roční brigády.⁷⁶ Slabé výsledky propagace dokonce donutily uvažovat členy rady KNV o umístění velkého poutače na nábor pracovníků z průmyslu na jednom z náměstí v Pardubicích.⁷⁷

Náborové nesnáze způsobila též ztráta prestiže zaměstnání v zemědělství v první polovině padesátých let. Ani pracovníky ani mládež před dokončením školní docházky příliš nelákalo pracovat v zemědělství. O nápravu se pokusila náborová akce do zemědělských škol. Na zemědělské vysoké, střední technické, učňovské, mistrovské nebo zimní školy mělo v Československu nastoupit celkem 205 000 žáků.⁷⁸ Před vládou, národními výbory, stranickými organizacemi a složkami Národní fronty nepochybně stanul těžký úkol, protože se měly nejen zvýšit počty pracovních sil v zemědělství, ale měla se také zlepšit jejich věková struktura a kvalifikace.

První čtyři léta kolektivizace neznamenal pro zemědělské pracovníky jenom početní úbytek, ale i jejich věková struktura se nacházela v nelichotivém stavu. V roce 1954 tvořila nejmladší věková skupina pracovníků v zemědělství (mezi 15 a 20 lety) v Pardubickém

73 NA Praha, MZ – kolegium, kart. 48, signatura 409, 386. schůze kolegia dne 29. 7. 1954, O opatřeních k dalšímu rozvoji STS, s. 1.

74 SOA Z, KV KSČ P, kart. 52, sign. 17b/65/536, s. 17, zápis ze schůze předsednictva KV 12. 4. 1955.

75 *Dělník Martínek se rozhodl pro zemědělství*, in: *Zář*, 23. 6. 1954, s. 3; *Nová družstevnice v JZD Parník*, in: *Zář*, 18. 1. 1955, s. 1; *Znovu do zemědělství*, in: *Zář*, 4. 2. 1955, s. 5.

76 Mezi mnohými např. *Z našeho kraje se hlásí 375 chlapců a děvčat do pohraničí*, in: *Zář*, 11. 3. 1955, s. 1; *První brigády mládežníků odjely na Kaplicko*, in: *Zář*, 25. 3. 1955, s. 3.

77 SOA Z, KNV P, kn. 59, s. 15, zápis ze schůze rady KNV 15. 3. 1955.

78 NA Praha, MZ – kolegium, kart. 48, sign. 409, 386. schůze kolegia dne 29. 7. 1954, vládní usnesení, s. 6 – Bilance náborových úkolů a zdrojů pracovních sil pro zemědělství v letech 1954–1957, z celkového počtu 320 000 pracovníků (64,1 %).

kraji 4,6 %, mezi 21 a 40 lety 13 %, od 41 do 50 let 28 %, mezi 51 a 65 roky 33,8 %.⁷⁹ Kdyby tento trend pokračoval, pak by nastal výrazný nárůst průměrného věku pracujících v zemědělství. Ve věkové struktuře výrazně scházeli členové generace mezi 21 a 40 lety. V předchozích letech totiž právě tato generace odcházela ze zemědělství do průmyslových odvětví.

Nábor do zemědělského školství měl výrazně posílit nejmladší věkové skupiny pracovníků. Zemědělské školství ale také zasáhla výrazná krize. Mladí lidé jak z vesnic tak i měst, dokončující povinnou školní docházku, upřednostňovali při výběru budoucího studia či práce především populární obory v kovoprůmyslu.⁸⁰ Volba svědčila o záměru mladých nebo jejich rodičů zajistit svou budoucnost ekonomicky. Práce v průmyslu jim přinášela lepší živobytí než v zemědělství.⁸¹ Výběr mladých ale neodpovídal potřebám hospodářství, proto bylo zapotřebí zasahovat do možnosti zvolit si zaměstnání. V lepším případě mohl režim ovlivnit mladé propagací. V dlouhodobém horizontu plánoval cílenou výchovu mládeže pro zemědělské obory.⁸² Mladí lidé měli na výběr v Pardubickém kraji po dokončení povinné školní docházky dvě zemědělské technické školy v Čáslavi a Litomyšli, účetní školu v Ústí nad Orlicí a další zemědělské učňovské školy. Pro zemědělce, především pro družstevníky, existovaly nejrůznější podoby dalšího zemědělského vzdělávání. Patřily mezi ně např. družstevní školy práce, zimní zemědělské školy nebo mistrovské školy. Studenti projevíli zájem o zemědělské technické školy, s počtem 92 překročili o pět míst plán KNV pro školní rok 1954/1955. Účetnická škola v Ústí nad Orlicí přijala 35 žáků z plánovaných 40. Učňovské obory lákaly méně. Z chystaného počtu 600 žáků na ně nastoupilo pouze 471. Zimní zemědělské školy pro mládež pracující v zemědělství měly přijmout 1 000 žáků, plán ale s 899 nesplnily. Zdaleka nejhorší situace panovala v mistrovských školách, kam se místo naplánované kvóty 206 studentů přihlásilo pouze 17!⁸³ Úspěšněji proběhla práce s mládeží při akci na získání mladých

79 SOA Z, KV KSČ P, kart. 8, sign. 17a/8/117, s. 44, zápis z plenárního zasedání KV KSČ 17. 11. 1954.

80 *Pracovní síly*, Praha 1954, č. 9, s. 279.

81 V Chrudimi na základní škole končilo v roce 1954 celkem 87 žáků, 36 pokračovalo na střední školu, 35 odešlo pracovat do průmyslu, 2 do hornictví a 14 do zemědělství. Autor článku zdůraznil, že v mnoha případech zakročili rodiče proti nástupu do zemědělství. *Mládež tam, kde je jí zapotřebí*, in: *Zář*, 6. 7. 1954, s. 3.

82 Na propagaci zemědělského školství se podílelo i ministerstvo kultury. Jeho úkol spočíval v seznamování občanů s potřebami jednotlivých povolání za pomoci osvětových zařízení, mělo také seznamovat s uplatněním žáků a „*bojovat proti předsudkům při volbě povolání*“. Viz NA Praha, MPS, kart. 85, sign. 10-1001-4 – Nábor dorostu, zpráva o rozmístění mládeže v roce 1954 a návrh některých opatření k rozmístování mládeže a zajištění její výuky v příštích letech, s. 2.

83 SOA Z, KNV P, kn. 50, s. 718. Ministerstvo zemědělství zrušilo výnosem technickou školu v Chrudimi k 1. 9., její studenty přesunulo do zemědělských technických škol v Čáslavi, Litomyšli, ale i v Táboře nebo Moravské Třebové. Srov. SOA Z, KV KSČ P, kart. 49, sign. 17b/59/502, s. 125, zápis ze schůze předsednictva KV KSČ ze 4. 10. 1954.

lidí s ukončenou povinnou školní docházkou do zemědělství. Z celkového plánu 1 100 se jich přihlásilo 1 097.⁸⁴ U mladých lidí i u jejich rodičů ale stále převažoval názor, že – s ohledem na výdělky – spočívala jejich budoucnost v průmyslové výrobě. Přesto se podařilo po X. sjezdu zvednout plnění náboru do zemědělského školství. Při výběru škol platilo, že čím menší dosažená úroveň vzdělání škola nabízela, tím měla menší počet zájemců.

V rámci směrnic X. sjezdu na zvýšení zemědělské výroby se vyskytl i požadavek na posílení kvalifikace pracovníků v zemědělství. Jejich odborná stránka závisela právě na vzdělávání, ať už se jednalo o výchovu nových pracovníků na středních zemědělských školách nebo v pozdějším doplňování vzdělání v různých kurzech a školách. Zvýšená kvalifikace měla pozitivně ovlivnit kvalitu zemědělské výroby. Potíže s kvalifikací však netrápily pouze pracovníky v zemědělství, ale i zaměstnance národních výborů. Podle šetření ONV Pardubického kraje v roce 1953 dosáhli vysokoškolského vzdělání v zemědělských oborech pouze čtyři zaměstnanci z celkového počtu 292. Střední zemědělskou školu dokončilo 30 lidí a dalších 36 mělo dvouletou zemědělskou školu, tedy pouze čtvrtina zaměstnanců ONV absolvovala alespoň některý stupeň zemědělského vzdělání. V zemědělských oborech pracovalo nebo studovalo celkově 59,2 % zaměstnanců ONV (173).⁸⁵ Zemědělství tedy nutně potřebovalo odborné posílení. V roce 1954 mohl být za kvalifikovanou sílu považován kdokoli s dokončeným středoškolským zemědělským vzděláním. Ve stejném roce stoupla aktivita v rámci získávání odborníků do zemědělství. V kraji se podařilo získat 220 nových odborníků, z čehož 195 absolvovalo vysokou školu a 20 vyšší odbornou zemědělského směru.⁸⁶

Náborová akce pracovníků do zemědělství prošla ve svém ročním průběhu velkým množstvím problémů. Velkou nesnáz představovalo přerozdělení úkolů náboru, ministerstvo zemědělství pověřilo úkolem odbory pracovních sil společně se zemědělskými správami a odbory národních výborů. Spolupráce však narážela na nepřesně vymezené úkoly a situaci nepomohlo ani zřízení náborové komise v čele s vedoucími obou odborů

84 SOA Z, KNV P, kn. 50, s. 718, zpráva zemědělské správy pro radu KNV 28. 9. 1954 – *Plnění plánu na úseku zemědělství*.

85 SOA Z, KNV P, kn. 3, Zápis schůze pléna z 9. 1. 1954, zpráva Za další rozvoj zemědělské výroby – o opatřeních k úspěšnému plnění výkupu zemědělských výrobků v roce 1954, s. 13.

86 NA Praha, MPS, kart. 85, sign. 10-1001-4 – Nábor dorostu, zpráva o rozmístění mládeže v roce 1954 a návrh některých opatření k rozmístování mládeže a zajištění její výuky v příštích letech, příloha – odborníci do zemědělství. V českých krajích se podařilo získat víc odborníků do zemědělství pouze v Ústeckém kraji (238), náborové akce získaly celkem 1 302 odborníků (16,9 %), v celém Československu 2 479 odborníků.

na základě vládního usnesení z 2. prosince 1954.⁸⁷ Ministerstvo pracovních sil si na začátku roku 1955 stěžovalo na nízkou aktivitu odborů pracovních sil, zemědělské správy a odbory dokonce nevyvíjely podle stížnosti téměř žádnou činnost. Nejhorší situace z pohledu ministerstva nastala na zemědělské správě rady KNV v Pardubicích. Ta k zajištění náborů vyslala do okresů nedostatečný počet pouhých dvou zaměstnanců z celkového počtu 63.⁸⁸ KNV poté kritizoval přístup nižších úrovní národních výborů v kraji, mnohé ONV neposkytly potřebné množství nových pracovníků pro JZD, vypracování seznamů skončilo v mnohých případech u neochoty MNV vyhledávat vhodné kandidáty pro nábor z průmyslu do zemědělství.⁸⁹

Obtíže poněkud jiného rázu přišly ihned po vydání směrnic X. sjezdu. Funkcionáři národních výborů si s nimi nevěděli zpočátku rady. Nebylo úplně jasné, zda by měl nábor provádět odbor pracovních sil, nebo zemědělský odbor při ONV.⁹⁰ Další problém v náborové akci způsobili funkcionáři z ONV a ze závodů, často porušovali svou pravomoc a společně nutili průmyslové pracovníky k návratu do zemědělství. Používali jednoduchých postupů, např. rozvázali s dělníkem pracovní poměr, nebo vedoucí podniků zdůvodnili propuštění snížením výrobního úkolu.⁹¹ V Pardubickém kraji přibývaly případy stížností proti „*násilnému převodu pracovníků do zemědělství*“ hlavně v okrese Lanškroun, první obvinění se objevila na samotném počátku náboru v červenci 1954.⁹² Stížností proti násilným převodům se na základě upozornění komise pro všeobecné řízení národních výborů při Úřadu předsednictva vlády (ÚPV) zabýval náměstek ministra pracovních sil. Docházelo podle ní k tzv. administrativnímu nátlaku. Hlavní iniciativa

87 NA Praha, MPS, kart. 86, sign. 10-1001-5 – Nábor do zemědělství, Zápis z II. schůze vládní komise pro řízení náboru do zemědělství ze dne 17. 1. 1955. Návrh statutu okresních a krajských komisí pro řízení náboru pracovníků do zemědělství, s. 1.

88 NA Praha, MPS, kart. 86, sign. 10-1001-5 – Nábor do zemědělství, Odbor organizovaného náboru – informace pro ministra PS ve věci: Nábor do zemědělství (za měsíc leden) ze dne 23. 2. 1955, s. 6.

89 SOA Z, KNV P, kn. 59, s. 41, zpráva odboru pracovních sil z 15. 3. 1955 – *Zpráva o plnění úkolů organizovaného náboru a náboru do zemědělství*.

90 SOA Z, KNV P, kn. 51, s. 140, zpráva zemědělské správy z 26. 10. 1954 – *Agrotechnické otázky – pracovní síly*.

91 Stížnost na propuštění ze závodu v Lanškrouně kvůli snižování výrobního úkolu podala Dana Gottwaldová z nedalekých Rudoltic. Tamtéž.

92 Tamtéž. Na násilný převod si u prezidenta stěžovali už v červenci 1954 převedení pracovníci Jaroslav Mrázek a Marie Urbanová. V obou případech ale kancelář prezidenta republiky požadovala po KNV pouze vysvětlení, proč převod řešila zemědělská správa, a nikoliv odbor pracovních sil. Na žádost pracovního odboru KNV se případem konkrétněji zabývala rada ONV Lanškroun, v obou případech se shodla, že se nejednalo o administrativní nátlak a oba byli přesvědčováni. SOA Z, KNV P, kart. 703, sign. 048.3, Stížnosti všeobecného rázu s replikami z okresů Lanškroun, Litomyšl, Pardubice město, s. 354–356.

při nátlaku nejčastěji přicházela z předsednictva ONV.⁹³ Jedním z hlavních motivů při převodu pracovních sil do zemědělství bez přesvědčování nebo pod nátlakem mohla být pouhá snaha naplnit plánovaný počet, funkcionáře na ONV zajímalo pouze splnění plánu, méně už potřeby zemědělství. Podle šetření z února 1955 bylo celkem 97 pracovníků vystaveno administrativnímu tlaku.⁹⁴

Některé závody se snažily být v průběhu akce aktivní, např. na počínání Tesly Lanškroun přišla stížnost: „Nyní probíhá v našem nár. podniku akce rozvazování pracovních poměrů s těmi zaměstnanci, kteří mají – neb jejich rodiče – hospodářství ať již soukromé [...] nebo v JZD.“⁹⁵ V Tesle Pardubice vypracovalo vedení podniku na základě požadavků MNV okresu Pardubice seznam možných pracovníků pro nábor, kteří přišli do závodu v letech 1950 a 1951 ze zemědělství.⁹⁶ Mnoho podniků však odmítlo své zaměstnance propustit. Jejich odpor proti rozhodnutí převodu pracovníků plynul především z celkového nedostatku pracovních sil v padesátých letech. Motiv nepouštět pracovníky zpět spočíval také v udržení osvědčených pracovních sil. Mnoho lidí přišlo do podniku už na začátku padesátých let a samotný podnik se těchto zkušených pracovníků nechtěl zbavovat.⁹⁷ Podniky se nestavěly na odpor pouze proti trvalému uvolňování pracovních sil do zemědělství, ale také proti dočasnému uvolnění na brigády. Na podzim 1954 odmítl podnik KOVO Chotěboř poskytnout STS pět pracovníků na tříměsíční brigádu, na brigádu do STS nechtělo poskytnout své pracovníky celkem jedenáct chrudimských podniků.⁹⁸ Vedení některých podniků nepouštělo své zaměstnance ani na víkendovou brigádu sběru brambor.⁹⁹

Náborová akce s sebou nesla i další nejasnosti, např. kde vzít v obecném nedostatku pracovních sil další lidi. I přes varování náborových pracovníků o vyčerpaných zdrojích, panoval do jisté míry optimismus: „Reservy pracovních sil v našem hospodářství jsou veliké a nevyčerpatelné.“ X. sjezd ve svých směrnicích předpokládal, že náboroví pracovníci

93 NA Praha, MPS, kart. 86, sign. 10-1001-5 – Nábor do zemědělství, Dopis Josefa Dubského sekretáře komise pro otázky všeobecného řízení NV při ÚPV pro MPS z 9. 2. 1955.

94 SOA Z, KNV P, kn. 56, s. 174, zpráva zemědělské správy a odboru pracovních sil ze schůze 15. 2. 1955 – *Návrh akčního plánu náboru pracovníků do zemědělství v roce 1955.*

95 SOA Z, KNV P, kart. 703, sign. 048.3, Stížnosti všeobecného rázu s replikami z okresů Lanškroun, Litomyšl, Pardubice město, s. 366.

96 SOA Z, KNV P, kn. 51, s. 116, zápis z diskuze na schůzi rady 26. 10. 1954.

97 Objevily se stížnosti obecnějšího rázu, např. na zasedání pléna KNV Pardubice 25. 9. 1954 se člen pléna zmínil, že ředitelé továren odmítají pouštět své zaměstnance do zemědělství (SOA Z, KNV P, kn. 4, zápis ze schůze 25. 9. 1954, s. 3). Podobná zmínka se objevila na radě KNV už v červenci 1954 (SOA Z, KNV P, kn. 50, s. 6). Stejně tak padla zmínka o odmítání podpory ze strany ředitelů podniků ještě 14. 6. 1955 (SOA Z, KNV P, kn. 63, s. 92).

98 SOA Z, KNV P, kn. 50, s. 742 – zpráva zemědělské správy o průběhu podzimních polních prací na radu KNV ze dne 28. 9. 1954.

99 SOA Z, KNV P, kn. 51, s. 15, diskuze na schůzi rady 12. 10. 1954.

naleznou zdroje především na venkově mezi ženami. Se ženami se počítalo nejen jako s pracovní silou pro zemědělství, ale i pro průmysl nebo stavebnictví. Jejich nábor úzce souvisel s „*plánem uvolňování mužů pro důležitější odvětví*“. Jenže ředitelé závodů s přijímáním žen často nesouhlasili, na venkově proto přicházely ve velké míře do JZD.¹⁰⁰ Jejich uvolnění pro práci v JZD s sebou přinášelo i nové formy uspořádání venkovské společnosti. Ženy začaly opouštět své domácnosti a starost o malé dítě svěřily vznikajícím mateřským školám, stravování přešlo na družstevní jídelny. Ve větší míře nastal tento posun až v následujících letech, protože v první polovině roku 1955 přešlo do JZD z venkovského obyvatelstva jen 599 pracovníků z kraje (podle směrnic sjezdu převážně žen).

O dalším postupu nábory pracovních sil do zemědělství, především do JZD, podobně jako o vývoji kolektivizace v Československu rozhodlo zasedání ÚV KSČ na konci června 1955. Nejenže zvrátilo po dvou letech postup v kolektivizaci, ale také upravilo dosavadní podobu nábory pracovních sil. Na základě červnového zasedání uložilo ministerstvo pracovních sil získat kromě probíhajícího nábory 10 000 nových pracovníků mimo plán, další náborový úkol se týkal brigádnické pomoci pohraničí ze strany ČSM, a to také v počtu 10 000. Ministerstvo dále chystalo nábor „*2 000 nejuvědomělejších členů strany, stranických funkcionářů a předních pracovníků na závodech, kteří zaujmou vedoucí místa v JZD, STS a na státních statcích*“.¹⁰¹ Účelem nábory dvou tisíců funkcionářů nebo pracovníků nebylo zvýšení zemědělské výroby, ale mělo to vést ke stabilizaci JZD, STS nebo ČSSS po politické stránce.¹⁰² V následujících letech však po zahájení nové vlny kolektivizace nastal nový odliv pracovníků ze zemědělství, a tak náborová akce na posílení nakonec svůj plán splnila ziskem okolo 80 000 pracovníků úkol pouze ze čtvrtiny.¹⁰³ Nábor tedy svým výsledkem nedopadl podle plánů a očekávání. Na venkově nenastal potřebný zájem a ani zaměstnanci v závodech z nábory nejevili nadšení, navíc je vedení podniků odmítalo propustit. Svou roli hrála také uvadající prestiž zaměstnání v zemědělství v očích společnosti. Obraz JZD, STS, ČSSS nebo i soukromého hospodaření pošramotily předchozí kolektivizační léta a hlavně špatné ekonomické výsledky v zemědělství. Lidé rozhodovali o své budoucnosti podle možnosti příjmu, o čemž svědčí nejen nezájem pracovníků v průmyslových závodech, ale i školní mládež, která volila obory v průmyslové výrobě.

100 *Pracovní síly*, Praha 1954, č. 7, s. 198–199.

101 NA Praha, MPS, kart. 86, sign. 10-1001-5 – Nábor do zemědělství. Návrh na opatření splnění usnesení ÚV KSČ z 29. a 30. 6. o posílení zemědělství pracovními silami z 12. 7. 1955, s. 1.

102 Akce na posílení kolchozů dělníky z měst probíhala i v rámci sovětské kolektivizace: více L. VIOLA, *The Best Sons of the Fatherland*.

103 V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 428.

Závěr

Snahou komunistů na červnovém zasedání ÚV bylo zastavit krizi kolektivizace a současně i deziluzi funkcionářů národních výborů a stranických organizací na okresní a místní úrovni. Krize pro tyto funkcionáře znamenala především ukončení politiky prováděné na venkově v období stalinismu v Československu mezi lety 1948–1953, ve kterém docházelo k velkému množství excesů v podobě perzekucí a vymáhání povinných dodávek. Období krize proto přineslo uvolnění poměrů na venkově. Odchody družstevníků a rozpady JZD nevyvolal pouze klíčavský projev Antonína Zápotockého, ale docházelo k nim zejména na základě krize režimu po konci éry stalinismu. X. sjezd v červnu 1954 zdůraznil úkol posílit životní úroveň obyvatelstva a zvýšit výkon zemědělské výroby na základě politiky nového kurzu stanovené v tzv. srpnových tezích.

Komunistické strany ve střední Evropě přistupovaly ke krizi kolektivizace rozdílně. Např. Maďarsko v krizovém roce 1954 dotovalo zemědělství 23 % všech investic, nakoupilo pro zemědělce víc traktorů než v předchozích čtyřech letech. Přesto maďarští straníční představitelé v roce 1956 poznamenali, že dotování zemědělství nedosáhlo svého cíle a zemědělci hromadně dál opouštěli tamější JZD.¹⁰⁴ Kolektivizace v Maďarsku byla završena až ve třetí etapě započaté v roce 1958 po dalším zvýšení investic do zemědělství a snaze nalákat více vrstev obyvatelstva na venkově.¹⁰⁵ V Československu komunistická strana zvolila v rámci politiky nového kurzu jiný přístup. Vycházela též z investic, ale v první řadě chtěla zvýšit výkon zemědělské výroby tím, že posílí lidské zdroje a rozšíří půdní základnu. Po červnovém zasedání v roce 1955 však ÚV KSČ zahájil novou cestu v zemědělské politice, která již nespočívala v široké podpoře zemědělců. Komunisté se snažili o nový nástup a dokončení kolektivizace, situaci jim v tomto případě do jisté míry usnadnila nelehká hospodářská situace soukromých zemědělských závodů z předchozích let.

Venkov zažil po sjezdu určitou stabilizaci. Především JZD, která dokázala přežít krizi, vyšla posílená. Soukromí zemědělci i družstevníci dostávali nejrůznější podněty, jak zlepšit svou situaci. Jednu z pobídek tvořily tzv. závazky. Jejich formu však kritizovali mnozí funkcionáři na nižších úrovních státní správy a stranických organizací, neboť považovali každé plnění směrnic X. sjezdu za odklon od staré formy kolektivizace. Družstevníci a soukromí zemědělci dostali v krizi od státu velkou příležitost stabilizovat své postavení. Někteří zemědělci i družstevníci však vzali pobídky po svém. Případ zkrmených brambor na jarní sadbu prasaty a následný prodej vepřového masa na volný trh

104 Nigel SWAIN, *Collective Farms which Work?*, Cambridge 1985, s. 37–38.

105 Tamtéž, s. 12.

nebyl neobvyklým případem. V průběhu padesátých let šlo především u družstevníků o obvyklou snahu překonat krizové období, kdy přežívali s nízkým příjmem. Podobné případy posilovaly přesvědčení funkcionářů, že je potřeba vrátit éru stalinismu, a proto odmítali sjezdové směrnice a posilování pozice zemědělců. Byli přesvědčeni, že jen „hladový rolník“ vstoupí do JZD.

V rámci plnění dalších sjezdových směrnic, jež stanovovaly hledat ornou půdu a provést nábor průmyslových pracovníků do zemědělství, projevíli funkcionáři stranických organizací a státní správy značnou pasivitu. O určité funkcionářské nostalgii po starých časech éry stalinismu svědčí používání donucovacích prostředků při převodu průmyslového pracovníka do zemědělství nebo při vydělování půdy ze společných lánů JZD. Krize kolektivizace ve svém druhém roce nepostihla tolik JZD nebo soukromé zemědělce, ale spíše nižší úrovně státní správy a stranické organizace. Funkcionáři na nižších úrovních si jen těžko zvykali na nové úkoly v podobě získávání pracovních sil, vyhledání půdy nebo uzavření závazků na zvýšení zemědělské výroby. Naopak byli zvyklí na úkoly předchozích let, mezi něž patřila např. perzekuce „kulaků“, vymáhání povinných dodávek a tlak na zemědělce, aby vstoupili do JZD. Sjezdové směrnice z jejich pohledu neodpovídaly úkolům kolektivizace. Druhý rok krize kolektivizace může charakterizovat především pasivita velkého množství členů národních výborů a stranických organizací na nižších úrovních. Naopak jejich aktivita rostla, když se stavili na odpor proti sjezdovým směrnicím. O chování a názorech funkcionářů v období krize vypovídá výrok z konference KV KSČ Pardubice v březnu 1955: „...neustavení ani jednoho JZD v roce 1954 vede i funkcionáře k pochybnostem o správnosti politiky naší strany a vlády s pomocí zemědělství neboť někteří soudruzi dochází k závěru, že nezakládáme další JZD pro to, že rolníkům nic nechybí a dochází k mylným názorům že družstvo nezaložíme dokud nenastoupíme cestu zvyšování norem dodávek a snižování životní úrovně rolnictva“.¹⁰⁶ Podstatu kolektivizačních nesnází vyjádřil na zasedání ÚV KSČ na konci června prezident Antonín Zápotocký: „Je tu otázka. Proč právě v době, kdy se družstva rozvíjela a upevňovala, když také mechanizace zemědělských družstev se zvyšovala, nedošlo k zakládání nových družstev. V debatě to vyjádřil soudruh Lédl, který řekl – byli jsme v nejistotě, smíme-li nová družstva zakládat. Proč? Vyslovila se někde strana proti zakládání JZD? Myslím, že tomu tak nikdy nebylo.“¹⁰⁷

106 SOA Z, KV KSČ P, kart. 3, sign. 17/3/8/4, s. 98, Krajská konference KV KSČ 25. – 27. 3. 1955, diskuzní příspěvky.

107 NA Praha, KSČ-ÚV-01, KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – zasedání 1945–1989, svazek 35, archivní jednotka 45/3, Zasedání ÚV KSČ 29. – 30. 6. 1955, závěrečná usnesení.

Summary

The Great Crisis of Collectivisation in the Pardubice Region

The communist regimes in the Eastern Bloc were affected by crisis in 1953. This crisis had essential impact in agriculture as well. The crisis of collectivisation started at the same time in Czechoslovakia and the Pardubice Region in the Eastern Bohemia. The communist party was in full retreat from the collectivisation of agriculture and the circumstances made a lot of modifications in agriculture policy according to the New Course. The main New Course's task was to increase the standard of living. The New Course was launched in Czechoslovakia in September 1953. It emphasized the importance of agriculture in the national economy except the reduction of rapid industrialization. President Antonín Zapotocký tried to carry out the New Course but his political rival and opponent Antonín Novotný insisted on the old policy and continuation of rapid tempo of the collectivisation. He failed at first, and the changes according the New Course were introduced in the Tenth Congress of the Communist Party of Czechoslovakia in June 1954.

The Tenth Congress projected the increase of an agriculture production, which should bring a reduction of tensions in supplying agriculture products. Every effort was concentrated to the increase of the agriculture production. State finances significantly supported collective farms as well as private peasants, and the compulsory deliveries were noticeably reduced. The national committee and communist party officials of district and local levels didn't identify with the new agriculture

policy. The Regional National Committee and Regional Committee of the Communist Party of Czechoslovakia met with opposition of lower level officials. These officials refused to leave their positions from the first phase of collectivisation when the excesses and oppressions of private peasants, especially "kulaks", were rampant. The officials weren't able to accept new agriculture policy which was given by congress directives.

The directives set the broadening of arable land and the comeback of labour forces from factories to agriculture. The congress directives had introduced great changes in agriculture production but the resistance of lower officials ruined these changes. The coercion were often in fulfilling of the plan to recruit labour forces in factories, e. g. a worker had to leave his workplace in a factory and started to work as a peasant in a collective farm.

The collectivisation crisis started as an exodus of many collective farm members (approximately one third of members left collective farms in Pardubice Region) or break-up of collective farms, followed by a refusal of a new politics helpful to private sector peasants by lower level officials. The officials insisted on a forcible foundation of collective farms which was common in the first phase of the collectivisation before the crisis. The comeback of the forcible form of collectivisation was to be seen after the meeting of the Central Committee of the Communist Party at the end of June 1955.